

УДК 330.131

Т.Л. Мостенська,
д-р екон. наук
Н.С. Скопенко,
канд. екон. наук
Національний університет
харчових технологій

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКУ ПРИ ЗДІЙСНЕНІ ІНТЕГРАЦІЇ

Формування інтегрованих структур пов'язано з різними видами ризиків, які мають свою специфіку виникнення, прояву, аналізу, оцінки та управління. Пропонується розглядати ризики відповідно до рівня їх виникнення (мікро-, мезо- та макрорівень). Наведена класифікація ризиків інтеграційного процесу дозволяє виділити різновиди ризику, на які компанія має безпосередній вплив, та які є нерегульованими з боку суб'єктів господарювання, проте потребують аналізу та врахування при прийнятті обґрунтованих управлінських рішень щодо доцільності інтеграції.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційна діяльність, інтеграційний процес, ризик, ризик-менеджмент

Однією із особливостей розвитку світового господарства на сучасному етапі є формування різноманітних міжгалузевих комплексів на основі об'єднання технологічних стадій виготовлення, переробки, збуту та реалізації готової продукції на засадах інтеграції в різних формах її прояву.

Більшість управлінських рішень щодо формування нових інтегрованих структур приймаються в умовах ризику, що обумовлено динамічністю та відкритістю економічного середовища, багатогранністю інтеграційних процесів, складністю зв'язків між елементами ринкового механізму. Це ставить суб'єктів господарювання перед необхідністю ідентифікації основних чинників ризикових подій, своєчасного прогнозування їх дії, передбачення напрямів впливу з метою розроблення та застосування відповідних коригуючих дій в процесі проведення інтеграції.

Наукова та прикладна проблематика ризик-менеджменту отримала розвиток в наукових розробках багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Альгіна, І. Балабанова, В. Вітлієвського, В. Гранатурова, С. Ілляшенко, Г. Клейнера, В. Кравченко, В. Москвіна, А. Мура, О. Соскіна, А. Старостіної, О. Устенка, Є. Уткіна, К. Хлардена М. Хохлова, О. Шапкина, А. Штефаніча, В. Юрчишина, О. Ястремського, та інших, праці яких присвячені дослідженню сутності ризику підприємницької діяльності, визначенню факторів і причин його виникнення, характеристиці методів оцінки та регулювання ступеня ризику [1-6].

Складність та специфічність інтеграційних процесів вимагає поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо визначення, аналізу та врахування ризику при плануванні та реалізації інтеграційної стратегії.

Метою статті є визначення основних видів ризику, що супроводжують інтеграційний процес та потребують комплексного аналізу та врахування при прийнятті обґрунтованих управлінських рішень щодо доцільності інтеграції.

Успішність інтеграції компаній пов'язана з високою невизначеністю та ризиком, оскільки момент ухвалення рішення щодо інтеграції та отримання результату інтеграційної діяльності відстрочені в часі, а витрати на реалізацію інтеграційного проекту та поглинання підприємств дуже високі. Неповні облік та врахування ризиків при ухваленні рішень призводять до провалу інтеграційних проектів та значних фінансових втрат підприємств, що є ініціаторами інтеграції. Від розуміння причин

і механізмів дії інтеграційних ризиків, а також розробки заходів щодо управління ними залежить ефективність інтеграції, що реалізовується в умовах складного, динамічного та невизначеного середовища.

Враховуючі особливості та багатоетапність інтеграційного процесу підприємств агропромислового комплексу, запропоновано наступне визначення інтеграційних ризиків. Інтеграційні ризики — це сукупність ризиків, які формуються на різних рівнях (мікро-, мезо-, макрорівень) та пов'язані з реалізацією інтеграційного процесу на всіх стадіях, що обтяжені можливістю виникнення несприятливих наслідків (упущених вигод) або одержання додаткового ефекту, у порівнянні з очікуваним результатом, зумовлених об'єктивно-суб'єктивними чинниками та багатоваріантністю можливих рішень в ситуації неповної або неточної інформації з урахуванням впливу непередбачуваних факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ як результату їх мінливості та індетермінованості.

Інтеграційна діяльність — формування нових інтегрованих структур пов'язана з різними видами ризиків, які мають свою специфіку виникнення, прояву, аналізу, оцінки та управління. Для прийняття оптимальних управлінських рішень за умов невизначеності майбутніх результатів потрібно розглядати особливості та своєрідність різновидів ризику, враховувати вірогідність критичних ситуацій, які впливають на ступінь ризику, що зумовлює необхідність здійснення повного та ґрунтовного аналізу ризику.

Адекватна оцінка ризику передбачає його системний аналіз, який здійснюється в основному з урахуванням кількісних характеристик, але в тісному взаємозв'язку з їх якісною визначеністю. Головною задачею оцінки ризиків є визначення можливих видів ризиків, а також факторів, що впливають на їх рівень [4].

В якості вирішальних критеріїв визначення факторів ризику виділяють: джерело виникнення (зовнішні та внутрішні фактори); ступінь впливу (фактори прямої та непрямої дії); характер регулювання (фактори, що регулюються, не регулюються, важко регулюються). Необхідно зазначити, що дія багатьох факторів має суперечливий характер, крім того, врахувати все різноманіття чинників зовнішнього та внутрішнього середовища важко.

Першим кроком ідентифікації ризиків є конкретизація якісної складової в його оцінці. Для побудови узагальненої моделі оцінки ризику найбільш зручна ієрархічна класифікація ризиків за видами та рівнями (мікро-, мезо-, макрорівень) виникнення. Така класифікація дозволяє розглянути окремі види ризику в моделі оцінки з урахуванням характеру їх впливу на формування, розвиток та діяльність інтегрованої структури в цілому.

За характером дії ризику поділяються на прості (елементарні) та складні. Прості ризики визначаються повним переліком непересічних подій, тобто кожний із них розглядається як незалежний від інших. Складні ризики є композицією елементарних ризиків. Види ризику, що формують загальний ризик на макро-, мезо- і макрорівні, вважаються складними, різновиди ризику, що стоять в ієрархії нижче, — простими.

Значний ступінь невизначеності процесу формування інтегрованих структур обумовлений рядом чинників: відсутністю повної достовірної інформації (про стан та тенденції розвитку зовнішнього середовища функціонування; інвестиційну привабливість цільових компаній; фінансову спроможність компанії-інтегратора), наявністю різноспрямованих тенденцій (на ринку в цілому; дисбаланс економічних інтересів, характерний для продавців і покупців; відмінність в стратегіях поведінки компанії-інтегратора та компанії-мети), елементами випадковості тощо. Це зумовлює необхідність врахування впливу окремих факторів на загальний ризик інтеграційного процесу для прийняття обґрунтованих рішень в умовах нечіткої (імовірнісної) інформації.

В умовах неповної, неточної та суперечливої інформації доцільно проводити виділення елементарних ризиків за наступною схемою: сутність ризику → можливі наслідки → чинники (фактори) ризику. Для кожного з елементарних ризиків формують структуру (модель), що поєднує фактори ризику (атрибути структури) та можливі наслідки впливу їх різних комбінацій. Ці моделі можуть бути реалізовані у вигляді дерева рішень, таблиць, сукупності правил логічного висновку [1].

В системі аналізу й ефективного управління ризиками інтеграційного процесу важливе місце займає їх класифікація, тобто розподіл ризиків на групи за основними ознаками та критеріями. Науково обґрунтована класифікація ризиків повинна чітко визначити місце кожного ризику в загальній схемі, мати практичне використання, відображати певну сторону сутнісної характеристики ризику та запровадити заходи щодо його уникнення або зменшення.

Проте, при здійсненні класифікації ризиків, які супроводжують інтеграційні процеси, формування та розвитку інтегрованих структур, необхідно враховувати, що одні й ті ж самі фактори можуть впливати на зростання чи зменшення різних видів ризику; ризики, що входять в одну з класифікаційних груп, можуть включати ризики інших класифікаційних груп і, у той же час, самі можуть входити як складові в інші класифікаційні групи; один і той же вид ризику, залежно від конкретних умов, може розглядатися і як зовнішній, і як внутрішній.

Кожен вид ризику треба детально проаналізувати, змодельювати, розкласти на елементи, що дозволить певною мірою зменшити невизначеність ситуації при прийнятті відповідного рішення щодо доцільності інтеграції, формування та/або розвитку інтегрованої структури. Нами пропонується розглядати ризики відповідно до рівня їх виникнення, це дозволить, по-перше, включити в систему ризиків загальнодержавні ризики (загальнодержавні ризики або ризики країни), по-друге, у запропонованій структурі існує можливість виділити ті ризики, на які компанія має безпосередній вплив, і ті, які є нерегульованими з боку суб'єктів господарювання, проте потребують аналізу та врахування при прийнятті обґрунтованих управлінських рішень щодо доцільності інтеграції.

З позиції авторів, враховуючи складність внутрішніх механізмів інтеграції суб'єктів господарювання та ознаки окремих видів ризику, запропоновано наступну класифікацію ризиків інтеграційного процесу, що наведена на рис. 1.

Запропонована класифікація за видовими проявами ризику враховує комплексний характер інтеграції, наявність декількох суб'єктів інтеграційних процесів, складні зв'язки між видами ризику на основі подібності елементів поділу та дозволяє комплексно згрупувати види ризиків за обраними критеріями, які найчастіше викликають негативні наслідки в процесі формування інтегрованих структур.

Дана класифікація дає можливість виокремити фактори ризику з метою їх ґрунтовного всебічного аналізу та визначити структуру ризику інтеграційного процесу.

Мінливість та невизначеність економічної, політичної та соціальної ситуацій країни обумовлюють необхідність оцінки та врахування зовнішніх ризиків для планування ефективної інтеграції підприємств.

Ризик, який виникає на макrorівні, відноситься до країнового ризику (загальнодержавного ризику країни) та визначає умови розвитку країни за обмежених можливостей маневру ресурсами [2, с. 24; 3; 5]. Загальнодержавний ризик країни безпосередньо впливає на інвестиційну та інноваційну активність підприємств та визначає вибір стратегічного напрямку підприємницької діяльності. Ці види ризику актуальні для всіх учасників ринкової взаємодії та залежать від політичної, економічної та соціальної стабільності країни, де функціонує підприємство.

На нашу думку, ризик країни при визначенні можливості та ризикованості проведення інтеграції потребує аналізу за наступними основними видами ризику: економічний, фінансово-монетарний, соціально-політичний.

Економічний ризик країни являє собою сукупність можливостей та загроз забезпечення національним господарством економічної рівноваги з урахуванням

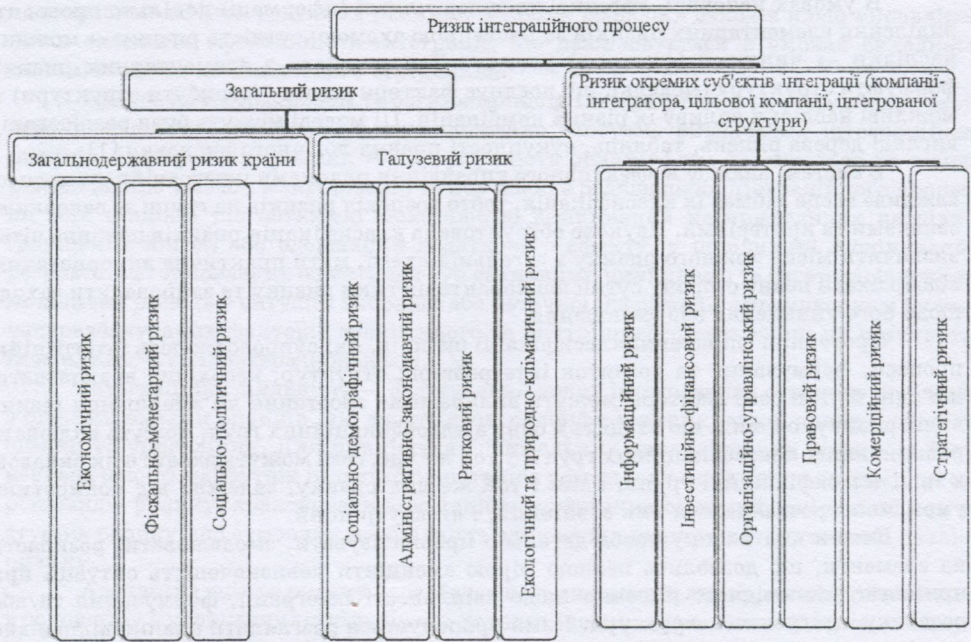

Рис. 1. Класифікація різновидів ризику інтеграційного процесу

динаміки валового внутрішнього продукту та національного доходу, зміни сукупного попиту, платоспроможності населення, ступеня державного втручання в розвиток економіки та протекціонізму.

При визначенні рівня економічного ризику країни найбільш впливовими є наступні фактори: ефективність економіки, що розраховується, виходячи з прогнозованої середньорічної зміни ВВП держави; рівень кредитоспроможності країни; рівень заборгованості, що розраховується за даними Світового банку з урахуванням розміру заборгованості, якості її обслуговування, обсягу експорту, балансу зовнішньоторговельного обороту тощо; доступність банківських кредитів, короткострокового та довгострокового позикового капіталу; ефективність економічної політики, що проводиться урядом тощо. Крім того, на результати підприємницької діяльності здійснює вплив державна політика щодо зовнішньоекономічної діяльності: торгове та валютне регулювання, квотування, ліцензування, митна політика тощо.

Соціально-політичний ризик відображає можливості впливу на стабільність країни геополітичних трансформацій, інших держав та міжнародних організацій, політичних та соціальних традицій, політичних партій, інтересів соціальних верств й груп населення. На його ступінь чинять вплив наступні фактори: стабільність державної влади, особливості державного устрою та законодавства; система державного управління (міра раціональності та ефективності побудови органів державного управління, міра координації та узгодженості дій органів управління, результативність державної системи контролю виконання законів і рішень, що приймаються, раціональність розподілу функцій органів державного управління, оперативність реакції органів державного управління на зміни в економічній ситуації); наявність етнічних та регіональних проблем; поляризацію інтересів різних соціальних груп тощо.

Фіскально-монетарний ризик пов'язаний із невизначеністю, яка виникає як результат фінансової, бюджетної та фіскальної політики, що проводиться державою, діяльності Національного банку щодо регулювання грошової маси та курсу національної

валюти, змін податкового законодавства, національних і міжнародних фінансових криз. Чинники фінансово-монетарного ризику враховують рівень оподаткування, динаміку зростання доходів населення, зміни курсу національної валюти тощо.

Для покращення фінансово-монетарної політики є необхідним формування справедливої, прозорої і стабільної податкової системи, перехід від фінансової направленості до стимулюючої, з ефективним захистом українського виробника. Як зазначають фахівці, щодо напрямів подальших реформ у бюджетно-податковій сфері необхідно ставити за мету, щоб реформи системи оподаткування не погіршували умови господарювання для суб'єктів підприємницької діяльності, які сумлінно виконують податкові зобов'язання за чинних умов, а з тим і гарантування узгодження всіх правових і регуляторних заходів з підприємницькою спільнотою [6, с. 12].

Проте, необхідно зазначити, що окремі заходи для покращення фінансово-монетарної політики держави можуть призводити до негативних наслідків. Так, скорочення дефіциту бюджету та обмежуюча монетарна політика (з метою стримування інфляції) призводить до збільшення боргів із соціальних виплат та падіння доходів і добробуту населення; значні боргові (накопичені) виплати, замість приборкання, прискорюють інфляцію; застосування неінфляційного фінансування дефіцитів, що ґрунтується на випуску внутрішніх облігацій, часто короткострокових, підштовхує до створення піраміди облігацій, посилення ефекту витиснення інвестицій (у т.ч. внаслідок формування прибутковості, яка в рази перевищує інфляцію), стимулює приплив спекулятивного капіталу — з непередбачуваними наслідками (для валютного курсу та боргових витрат) у випадку обвалу піраміди [6, с. 3-4].

Для визначення впливу чинників ризику мезорівня та оцінки ступеня відповідності внутрішніх можливостей господарюючого суб'єкта стану зовнішнього середовища, проаналізуємо існуючі галузеві ризики — ризики мезорівня за наступними видами: соціально-демографічний ризик; адміністративно-законодавчий ризик; ринковий ризик; екологічний та природно-кліматичний ризик.

Визначення зовнішніх ризиків мезорівня було здійснено у відповідності та з врахуванням особливостей: функціонування підприємств АПК в цілому та харчової промисловості, зокрема, протікання інтеграційних процесів у сучасних умовах, формування та розвитку інтегрованих структур.

Соціально-демографічний ризик відображає ефективність формування та раціональне використання людського капіталу як продуктивного чинника розвитку та соціальну стабільність в галузі. На ступінь соціально-демографічного ризику найбільше впливають наступні фактори мезорівня: стабільність на ринку робочої сили; рівень освіти та кваліфікації населення; наявність робочої сили відповідної кваліфікації в даному регіоні; демографічна ситуація в країні; рівень безробіття; середньогалузевий рівень заробітної плати; політика управління трудовими ресурсами; соціальна інфраструктура; рівень соціальної відповідальності та соціального партнерства в галузі тощо.

Ринковий ризик — невизначеність майбутнього фінансового результату у зв'язку з мінливістю впливу чинників, що визначають цей результат, тобто — це ймовірність втрат в умовах невизначених (випадкових) змін параметрів ринку та/або зміни ринкових цін.

Ринковий ризик може бути пов'язаний із ринковою кон'юнктурою (стан конкуренції, ступінь монополізації ринку, стадія життєвого циклу галузі та товару, сезонність виробництва, коливання попиту тощо), станом фінансового ринку (доступність фінансових інструментів, розвиток інфраструктури), ціновими параметрами товарів (рівень еластичності зі ціною, доходом, перехресної еластичності, методи ціноутворення, які переважають на ринку) тощо.

Для фінансової складової ризик можна визначити як ймовірність того, що вартість фінансового інструменту (або активу) буде змінюватися внаслідок змін

ринкових цін незалежно від того, чи спричинені ці зміни факторами, які притаманні конкретному типу цінних паперів (активу) чи їх емітенту, або факторами, які впливають на вартість всіх цінних паперів (активів) в обігу на ринку.

Спектр чинників фінансової складової ризику значний — це несприятлива зміна процентних ставок, коливання ринкової вартості фінансових інструментів та активів, зміна курсів іноземних валют та/або дорогоцінних металів (валютних металів), зміни цінних індексів на товари або фондові активи, кореляція між різними параметрами ринку та мінливість (волатильність) цих параметрів тощо.

Крім того, на ефективність інтеграційних процесів, доцільність створення та ефективність функціонування інтегрованих структур впливають наступні параметри ринкового середовища: частка державної власності в галузі; монополізація ринку; рівень концентрації виробництва; наявність ТНК в галузі; можливість розширення цільових ринків або сегментів; ступінь вхідних ринкових бар'єрів; кон'юнктура ринку; рівень конкуренції на ринку; наявність та можливість появи нових сильних конкурентів на ринку (у тому числі, іноземних); рівень цінової та нецінової конкуренції; рівень конкурентоспроможності продукції; рівень спеціалізації продукції; біржова кон'юнктура; стабільність курсу акцій компаній (інтегратора або компанії-мети) на ринку; ринкові позиції інтегратора та компанії-мети тощо.

Адміністративно-законодавчий ризик характеризує ймовірність реалізації адміністративно-законодавчих обмежень господарської діяльності суб'єктів ринку, зміни в законодавстві. Чинники адміністративно-законодавчого ризику мезорівня включають: стабільність законодавства, що регламентує господарську діяльність; наявність нормативно-правової бази інтеграційної діяльності; дії органів державної влади та місцевого самоврядування щодо обмежень господарської діяльності ринкових суб'єктів; адміністративні дії влади; насильницьке звуження сфери товарно-грошових відносин; порушення (з боку державних органів) законів, що регламентують підприємницьку діяльність, перевищують встановлену компетенцію у взаємовідносинах із підприємством, необґрунтоване втручання в його виробничу, фінансову та комерційну діяльність; частка державної власності в галузі; законодавчі обмеження щодо рівня концентрації виробництва та консолідації земель сільськогосподарського призначення; відсутність законодавства щодо регулювання правових та економічних основ організації та функціонування ринку земель (відсутність ринку земель) тощо.

В сучасних умовах господарювання та з урахуванням особливостей виробничого циклу в АПК все більшої уваги потребують екологічний та природно-кліматичний ризик — ймовірність незапланованої зміни кінцевого результату діяльності внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов, прояви стихійних сил природи, виникнення кризових техногенних ситуацій або екологічної кризи.

На екологічну безпеку та ступінь природно-кліматичного ризику чинять вплив наступні фактори: мінливість законодавства в частині вимог до навколишнього середовища; ймовірність виникнення надзвичайних і аварійних ситуацій; несприятливі природно-кліматичні умови для здійснення підприємницької діяльності (зміна клімату, зсуви ґрунту, посуха, землетрус), кліматичні катаклізми; ймовірність забруднення навколишнього середовища; якість та екологічність сировини та готової продукції; дотримання екологічних норм; ступінь впливу деструктивних екологічних явищ на процес суспільного відтворення, ступінь техногенного навантаження на природу: впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій; можливість поліпшення якості довкілля в наслідок застосування економіко-екологічних інструментів у практиці господарювання.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що на доцільність інтеграцій, формування та розвиток нових інтеграційних структур бізнесу впливає цілий комплекс зовнішніх факторів, які постійно змінюються та вимагають адаптації інтегрованих структур до цих змін.

В першу чергу, до числа таких чинників входять природні, політичні, соціальні,

правові, організаційні, економічні, наукові, технічні, технологічні та інші. Непрогнозованість розвитку економічного середовища виступає першопричиною виникнення ризику, ставить суб'єктів господарювання перед необхідністю ідентифікації основних чинників ризикових подій, їх своєчасного прогнозування, оцінки можливих втрат, передбачення та застосування відповідних коригуючих дій при плануванні та здійсненні інтеграційного проекту, створенні нових інтегрованих структур та для забезпечення стабільності розвитку інтегрованих систем.

Неврахування визначених ризиків мезо-, та макrorівня може перешкоджати досягненню цілей інтеграції та знижувати її ефективність.

Цілісний аналіз ризиків може бути покладений в основу побудови якісно нової системи оцінки ризикованості інтеграційних процесів, що ґрунтуватиметься на моніторингу оцінки ризиків. Це може стати першим кроком на шляху формування методичної бази оцінки ризиків та інструментарію виявлення підвищеного ризику в процесі формування та розвитку конкретних інтегрованих структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ильяшенко С.Н.* Совершенствование подходов к оценке риска проектов инновационного развития [Текст] / С.Н. Ильяшенко // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. — 2001. — № 6—7. — С. 100—104.

2. *Соскін О.* Фінансово-економічні ризики розвитку України в умовах сучасної кризи / Олег Соскін // Економіка і управління. — 2009. — № 4. — С. 20—31

3. *Старостіна А.О.* Управління ризиками в економіці: сучасний стан та інтегральний підхід / Старостіна А. О., Кравченко В. А. // Проблеми системного підходу в економіці [Електронне наукове фахове видання]. — 2009. — № 2. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_2/Kravchenko_209.htm

4. *Шапкин А.С.* Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А.С. Шапкин. 2-е изд. — М: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К⁰», 2004. — 544 с.

5. *Энциклопедия финансового риск-менеджмента* / Под ред. А.А. Лобанова и А.В. Чугунова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 878 с.

6. *Юрчишин В.* Економічні ризики для України / Василь Юрчишин // Центр Разумкова. — 2010. — Жовтень-листопад. — С. 1—17

Т.Л. Мостенская, Н.С. Скопенко

Основные подходы к определению риска при осуществлении интеграции
Формирование интегрированных структур связано с разными видами рисков, которые имеют свою специфику возникновения, проявления, анализа, оценки и управления. Предлагается рассматривать риски в соответствии с их уровнем возникновения (микро-, мезо и макроуровень). Представленная классификация рисков процесса интеграции позволяет выделить разновидности рисков, на которые компания осуществляет непосредственное влияние, и такие, которые являются нерегулируемыми со стороны субъектов хозяйствования, но которые требуют анализа и учета при принятии обоснованных управленческих решений относительно целесообразности интеграции.

Ключевые слова: интеграция, интеграционная деятельность, интеграционный процесс, риск, риск-менеджмент.

T. Mostenska, N. Skopenko

Basic approaches to the determination of risk during integration process

Forming of integrated structures is related to the different types of risks, which are specified by origin, display, analysis, estimation and management. It is suggested

to examine risks in accordance with the level of their origin. The brought classification over of risks of integration process allows distinguishing risk varieties, on which a company has a direct influence, and which are unsettled from the side of enterprises, however need analysis and account at the acceptance of reasonable administrative decisions in relation to expediency of integration.

Key words: *integration, integration activity, integration process, risk, risk-management*

e-mail: _mosten@nuft.edu.ua; skopnata@ukr.net

Надійшла до редакції 14.01.2012 р.